

ЕКОНОМІКА, МИСЛИВСТВОЗНАВСТВО

УДК 639.111.1:630*2

М. Н. ЄВТУШЕВСЬКИЙ, С. М. ПІЄВ, Я. О. ЧЕРНОВ*
ВПЛИВ ДИКИХ КОПИТНИХ НА ЛІСОВУ РОСЛИННІСТЬ У
ДП «ВОВЧАНСЬКЕ ЛГ»

Харківська державна зооветеринарна академія

З появою нових мисливських господарств питання захисту лісу від пошкодження копитними набуває все більшої актуальності. В статті наведено дані про особливості живлення диких копитних у мисливських угіддях ДП «Вовчанське лісове господарство» та визначаються масштаби трофічного пресу цих тварин на молодняки лісових культур.

Ключові слова: мисливське господарство, дикі копитні, лісові молодняки, живлення, кормова база, оптимальна чисельність.

Актуальність проблеми. ДП «Вовчанське ЛГ» розташоване в північно-східній частині Харківської області на території Вовчанського, Харківського та Чугуївського районів. Загальна площа лісгоспу становить 27 965,1 га, з якої вкрито лісом 25 892,6 га. Мисливські угіддя лісгоспу орендують 5 користувачів: ТОВ ПП «Ізбицьке», ТОВ ПП «Ізбицьке-2», ТОВ «Флора-1», ПП «МГ «Грем'ячий ключ», Вовчанська районна організація УТМР.

Головним завданням Вовчанського ЛГ є отримання високоякісної деревини. При його виконанні враховуються як типологічні особливості насаджень, так і гідрологічні та мікрокліматичні характеристики регіону.

З іншого боку, основним завданням мисливських господарств, які орендують землі лісгоспу, є експлуатація ресурсів диких мисливських тварин на умовах невиснажливого природокористування з доведенням їх до оптимальної чисельності з підтриманням природного стану популяцій. Тому, ведучи господарство у лісовому підприємстві, необхідно забезпечувати як підтримку чисельності мисливських тварин, максимально використовуючи продуктивні можливості угідь, так і потрібний стан деревостанів.

Усі лісгосподарські заходи на території лісгоспу проводять з урахуванням збереження сприятливих умов для проживання диких тварин, проте щільність населення їх не повинна переходити межу, за якою можливе нанесення суттєвої шкоди лісовому та сільському господарствам.

Під час формування деревостанів важливо враховувати вплив на них копитних тварин. Як відомо, найчастіше пошкоджуються щойно створені насадження віком до 10 років [1–2, 5–9]. Це є особливо актуальним останнім часом у зв'язку із зростанням площ лісових культур.

Із диких копитних, що мешкають на території ДП «Вовчанське ЛГ», розглянемо вплив на лісову рослинність лося (*Alces alces* L.), оленя європейського (*Cervus elaphus* L.) і плямистого (*C. nippon hortulorum* Swinh.), козулі європейської (*Capreolus capreolus* L.) та кабана дикого (*Sus scrofa* L.).

Мета досліджень – визначити масштаби кормового пресу копитних на молодняки лісових культур ДП «Вовчанське ЛГ» та встановити особливості його впливу на збереження лісових молодяків.

Матеріал та методика досліджень. Згідно з діючою в Україні методикою впорядкування мисливських угідь [3], за показник якості угідь взятий клас бонітету. В ньому знайшли відображення захисні, кормові та інші умови існування диких тварин. Бонітет визначали за матеріалами лісовпорядкування, проведеного Харківською лісовпорядною експедицією у 2010 р., як середнє значення для відповідного підтипу мисливських угідь. Для встановлення пошкоджень копитними лісових молодяків використані загально прийняті лісівничо-таксаційні методи. При визначенні видів рослин, що були з'їдені чи пошкоджені тваринами,

* © М. Н.Євтушевський, С. М. Пієв, Я. О. Чернов, 2014

користувалися загальними ботанічними методами досліджень. Усього закладено 20 пробних ділянок розміром 20 × 10 м кожна, та використані облікові дані лісгоспу за попередні роки.

Результати досліджень. Згідно з проведеним нами орієнтовним бонітуванням мисливських угідь (табл. 1), оптимальна чисельність лося та козулі в ДП «Вовчанське ЛГ» перевищує фактичну, а фактична чисельність оленя та кабана перевищує оптимальну, причому в останньому випадку – у значних розмірах (табл. 2)

Таблиця 1

Оптимальна чисельність диких копитних у мисливських угіддях ДП «Вовчанське ЛГ»

Мисливські угіддя	Площа, тис. га	Лось		Олень		Козуля		Кабан	
		Середній бонітет, одиниць	Оптимальна чисельність, гол.	Середній бонітет, одиниць	Оптимальна чисельність, гол.	Середній бонітет, одиниць	Оптимальна чисельність, гол.	Середній бонітет, одиниць	Оптимальна чисельність, гол.
Хвойні насадження									
Молодняки	1006,9	1	11,0	2	10,4	2	39,0	2	9,0
Середньовікові	4519,5	2	34,3	2	47,0	2	176,2	2	40,7
Пристиглі, стиглі, перестійні	534,6	4	0,4	4	0,6	4	2,0	4	1,5
Листяні насадження									
Молодняки	1114,6	1	12,2	2	11,5	1	43,2	1	13,3
Середньовікові	13937,4	3	57,1	3	80,8	3	292,7	3	83,6
Пристиглі, стиглі, перестійні	4779,6	4	3,8	3	27,7	4	19,1	4	14,3
Всього	25892,6		119		178		572		162

Таблиця 2

Порівняння оптимальної та фактичної чисельності диких копитних у мисливських угіддях ДП «Вовчанське ЛГ», шт.

Показник	Лось	Олень європейський та плямистий	Козуля європейська	Кабан дикий
Розрахункова оптимальна чисельність, голів	119	178	572	162
Фактична чисельність, голів	10	195	413	280
Різниця, голів	109	17	159	118

За запасами кормів, захищеністю угідь та придатністю для розмноження диких копитних найбільше відрізняються між собою три сукцесійні стадії лісу: молодняки, середньовікові та стиглі деревостани.

У перших із них дерева невисокі й доступні як корм тваринам-дендрофагам, їхня площа становить 2 121,5 га.

Ліси у стадії жердняків у кормовому відношенні є найбільш невідповідними. Гілки та пагони стають недоступними для тварин. Такі насадження найпоширеніші в лісгоспі і займають 18 456,9 га, що становить 71,3 % усієї площі лісових мисливських угідь підприємства.

У старих лісах ДП «Вовчанське ЛГ» відбувається зрідження деревостанів, з'являється підрост та підлісок, густішає трав'яниста рослинність. Тому у пристиглому, стиглому та перестійному лісі порівняно з жердняками запаси гіллячкових кормів збільшуються. Площа таких лісів становить 5 314,2 га.

Найчастіше копитні об'їдають кору дерев на початку зими та ранньою весною під час відлиг, коли температура повітря є вищою за -2°C , оскільки мерзла кора погано відривається від стовбура.

Найпомітнішими в лісі є результати життєдіяльності кабана. За наявної чисельності він перериває від 16 до 50 % площі лісництва залежно від щільності населення поголів'я (табл. 3). Особливо це стосується стацій, де багато дощових черв'яків та личинок травневого хруща.

Таблиця 3

Вплив кабана дикого на поверхню лісового ґрунту у ДП «Вовчанське ЛГ»

Показник	Лісництво					
	Чайківське	Жовтневе	Старицьке	Рубіжанське	Старосалтівське	Хотімлянське
Щільність населення кабана, шт./1 тис. га	7	6	16	9	7	13
Зрита кабанями площа, орієнтовна частка від площі лісництва, %	16	20	50	40	30	45

У раціоні кабана рослинний корм становить близько 90 %: ранньою весною кабани харчуються зимово-зеленими та рано вегетуючими травами на проталинах, влітку й до осені – найсмачнішими частинами стебел і коренів лісових і болотяних трав.

У теплу пору року кабан інтенсивно рие поверхню ґрунту, заглиблюючись на 15–20 см, а інколи й більше, де вишукує дрібних тваринок, тонке коріння та плоди й насіння дерев. Особливим попитом у кабанів користуються жолуді дуба у кварталах № 13, 22, 26, 27, 39, 40, 46, 56, 57, 80 Старицького лісництва, а також у кварталах № 131, 134, 136, 139 Хотімлянського лісництва. Весною коріння та кореневища трав'яної рослинності містять багато поживних речовин, зокрема, крохмалю [4].

Перериваючи ґрунт, кабани масово заривають насіння ясена, клена, липи та інших деревних порід, чим сприяють лісовідновленню, яке, щоправда, за породним складом не завжди співпадає з планами лісництв на створення лісових культур (Хотімлянське лісництво, квартал 134, виділи 5,1; 5,2; Старицьке лісництво, квартал 56). Із замерзанням ґрунту та появою снігового покриву ріюча діяльність кабанів зменшується.

Основний вплив кабана дикого спрямований на трав'янисту рослинність, внаслідок чого видовий склад її іноді змінюється на 40–50 % і більше. Площа суцільно переритих ділянок часто перевищує 0,01–0,02 га.

Козуля європейська – основний мисливський об'єкт за чисельністю поголів'я та головний дендрофаг за масою спожитих кормів в угіддях ДП «Вовчанське ЛГ».

Козуля охоче поїдає бруслину європейську (*Euonymus europaea* L.), вербу козячу (*Salix caprea* L.) та ламану (*S. fragilis* L.), ожину (*Rubus caesius* L.), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), горобину звичайну (*Sorbus aucuparia* L.), берест (*Ulmus* L.), дуб звичайний (*Quercus robur* L.), осіку (*Populus tremula* L.), клен татарський (*Acer tataricum* L.) та гостролистий (*A. platanoides* L.). Дещо рідше козуля пошкоджує крушину ламку (*Frangula alnus* Mill.), клен польовий (*Acer campestre* L.), грушу звичайну (*Pyrus communis* L.), свидину кров'яну (*Thelicranium sanguinea* L.), бузину чорну (*Sambucus nigra* L.), карагану кушову (*Caragana arborescens* Lam.). Поїдання козулею взимку липи (*Tilia* L.), берези (*Betula* L.), вільхи (*Alnus* Gaertn.), ліщини (*Corylus* L.) свідчить про дефіцит в угіддях основних кормів.

Сосну звичайну (*Pinus silvestris* L.) козуля поїдає взимку інтенсивніше в культурах, ніж у підліску (Старосалтівське лісництво), перевагу надає тоненьким пагонам і не обгризає кори.

Влітку на молодих деревах та чагарниках козуля поїдає листя і пагони, а взимку – пагони, тоненьке гілля, бруньки і сухе листя.

Пошкодження козулею лісових молодняків у більшості випадків оцінюють за середнім ступенем (табл. 4).

Найбіднішими на корми для козулі є високоповнотні соснові та березові насадження середнього віку, а найбагатшими – густі зруби віком до 7-8 років, що заростають. Кормова ємність молодих соснових деревостанів є досить високою, але нижчою, ніж листяних насаджень того ж віку [3].

Таблиця 4

Пошкодження козулею та оленями лісових молодняків у ДП «Вовчанське ЛГ»

Показник	Лісництво					
	Чайківське	Жовтневе	Старицьке	Рубіжанське	Старосалтівське	Хотімлянське
Щільність населення козулі/олені, гол./1 тис. га	17/0	11/1	19/7	11/3	13/10	20/17
Склад порід хвойних/листяних, %	7/93	58/42	3/97	33/67	31/69	4/96
Площа пошкоджених козулею/оленом ділянок, га (орієнтовно):						
середньо пошкоджених	5/0	5/0	20/30	10/20	20/50	20/50
сильно пошкоджених	0/0	0/0	5/10	0/5	0/10	0/30

Вільхові насадження займають площу 108,1 га і мають значні запаси гілкових кормів, проте цю породу козуля майже не споживає.

Дубові та ясеневі насадження мають великі запаси кормів лише у рідколіссях, а осикові та вербові деревостани – у віці до 15 років (Рубіжанське лісництво, квартали 113–118).

Козуля чітко тримається індивідуальної ділянки площею близько 0,5 тис. га. Наявність добрих кормових угідь у лісгоспі робить її досить осілим видом.

З настанням стійкого снігового покриву трав'янисті рослини майже зникають з раціону козулі, зате на дерева та кущі тепер припадає до 90 % споживаної кормової маси.

У мисливських угіддях ДП «Вовчанське ЛГ» лосі живляться переважно деревними та кущовими рослинами. Вони відшуковують місця з багатими кормами і, якщо їх не турбують живуть там на доволі обмежених ділянках. Крім деревних та кущових рослин, у раціоні лося трапляються трави, папоротники, лишайники, мохи, гриби, водорості. Лосю властива велика трофічна пластичність: за відсутності одних кормів він переходить на інші. У хвойних насадженнях зимує, використовуючи соснові молодняки та лозняки, а у кварталах 63–66 Старицького лісництва – за рахунок осики, ясена, дуба. Найважливішу роль у живленні лося деревними рослинами відіграють сосна, верба, осика, дуб, ясен, горобина. З них він поїдає листя, пагони, кору, бруньки, плоди. У разі живлення сосною лосі надають перевагу молодим насадженням I бонітету.

У вегетаційний період лось майже не вживає сосни, незважаючи на великі запаси хвойного гіллячкового корму.

За низької чисельності лосів дуб споживається мало, зате у разі збільшення поголів'я він стає основним компонентом у раціоні, і пошкодження молодих деревостанів обертаються великими збитками для лісового господарства.

У літній час благородний і плямистий олені харчуються листям та молодими пагонами дерев, чагарників і травянистими рослинами. З другої половини літа в їхньому раціоні з'являються плоди яблуні та груші, восени – жолуді, а взимку – сухе листя, гілки, кора дерев тощо.

Під час весняних відліг олені схильні до поїдання кори сосни, ясена, береста, дуба та інших дерев. Певну небезпеку вони становлять для щойно створених лісових культур у кварталах 4, 36, 39 Старицького лісництва, кварталах 32, 33 Старосалтівського лісництва, кварталах 61, 131, 134, 135, 136, 137 Хотімлянського лісництва та у 115 кварталі

Рубіжанського лісництва. Сьогодні першочергового захисту від оленів потребують молоді лісостани Хотімлянського лісництва.

Висновки:

1. На території ДП «Вовчанське ЛГ» наявні пошкодження копитними лісових культур, які здебільшого оцінюють як пошкодження середнього ступеня. Найсерйозніші пошкодження молодих лісостанів відмічені в Хотімлянському лісництві, де щільність населення оленя є найвищою.
2. Найбільший прес оленевих на молоді лісостани виявляється в зимовий період, коли тварини поїдають центральні річні пагони таких важливих лісоутворювальних порід, як дуб, сосна, ясен, клен гостролистий.
3. Для зниження втрат від діяльності копитних необхідно, поряд із різноманітними біотехнічними заходами, не допускати скупчення цих тварин у зимовий період на ділянках цінних молодняків першої вікової групи та вчасно проводити оптимізацію чисельності їх у проблемних лісництвах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Динесман Л. Г. Влияние диких млекопитающих на формирование древостоев / Л. Г. Динесман. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1961. – 165 с.
2. Євтушевський М. Н. Чисельність лося та сировина для його живлення в Україні / М. Н. Євтушевський, О. М. Маменко // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. пр. – 2013. – Вип. 23.16. – С. 31–36.
3. Настанова з упорядкування мисливських угідь. – К., 2002. – 113 с.
4. Томмэ М. Ф. Корма СССР. Состав и питательность / М. Ф. Томмэ. – Изд. 4. – М. : Колос, 1964 – 448 с.
5. Хоєцький П. Б. Вплив рослиноїдних звірів на деревно-чагарникову рослинність (в умовах Улашківського лісництва) / П. Б. Хоєцький // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість : Міжвідомчий науково-технічний збірник. – 2006. – Вип. 32. – С. 291–296.
6. Шадура А. М. Лісівничі основи ведення мисливського господарства на кабана (*Sus scrofa* L.) та козулю (*Capreolus capreolus* L.) у лісах Східного Полісся України : дис. ... канд. с.-г. наук : 06.03.03 / А. М. Шадура. – К., 2005. – 167 с.
7. Шадура М. В. Пошкодження лісових культур козулею європейською на Поліссі України / М. В. Шадура, А. М. Шадура, І. Т. Гулик // Ліси Житомирщини – проблеми і шлях вирішення : наук.-практ. конф. : матеріали. – Житомир, 2005. – С. 59–61.
8. Шейгас І. М. Про формування стійких лісових насаджень в умовах кормового пресу оленів / І. М. Шейгас // Захист лісів Українських Карпат від хвороб і шкідників : IV наук.-техн. конф., Івано-Франківськ, 1992 : тези доп. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 33.
9. Юргенсон П. Б. Биологические основы охотничьего хозяйства в лесах / П. Б. Юргенсон. – М. : Лесн. пром-сть, 1973. – 176 с.

Yevtushevskyy N. N., Piev S. M., Chernov Ya. O.

INFLUENCE OF WILD UNGULATES ON FOREST VEGETATION IN THE STATE ENTERPRISE "VOVCHANSKE FORESTRY"

Kharkiv State Zooveterinary Academy

The problem of forest protection from the damage by ungulate animals has become more actual with the appearance of new hunting areas. Five users have the hunting area of the State Enterprise "Vovchanske Forestry" on lease. The peculiarities and the scale of the influence of elk (*Alces alces* L., deer (*Cervus elaphus* L. and *C. nippon hortulorum* Swinh), roe (*Capreolus capreolus* L.) and wild boar (*Sus scrofa* L.) on the forest vegetation have been considered in the article.

It has been found out that the optimal population of elk in the State Enterprise "Vovchanske Forestry" greatly exceeded the real population and the population of roe, deer and boar was lower than the real one.

Due to the low population of elk, it does not cause any significant damage to new trees.

Every year wild boars dig up from 16 to 50 % of the area of forest plantings to find tiny animals, thin roots, fruit and seeds of the trees. Burying the seeds of the trees and bushes into the soil the boars help to renew the forest but as for the species composition it does not always coincide with the plans of the forestry management.

By the amount of the consumed fodder the roe (*Capreolus capreolus* L.) is the main dendrophage in the hunting area of the State Enterprise "Vovchanske Forestry". Roes (*Capreolus capreolus* L.) pass to the feeding by tree and bush species when there is the persistent snow cover.

The damage of the new forest trees by roe and deer is estimated in most cases as that of a medium degree. No damage of the new forest trees was revealed. in Chaikivske and Zhovtneve forestries.

Nowadays the new forest plantations of Khotimlya forestry need the urgent protection from deer. In the above area the density of the population of deer is 17 heads/1000 ha the medium damaged areas were revealed on the territory of 58 ha and the greatly damaged area was 30 ha. The new forest plantings in Stara Saltivka forestry were less damaged: 50 and 10 ha, respectively.

Due to the optimization of the population of ungulate animals and selection of the proper planting material it is necessary to continue the creation of the highly productive biocenosis that are suitable for co-existence of wild animals and forest trees.

К e y w o r d s : hunting area, wild ungulates, forest new plants, feeding, fodder base, optimal population.

Евтушевский Н. Н., Пиев С. Н., Чернов Я. А.

ВЛИЯНИЕ ДИКИХ КОПЫТНЫХ НА ЛЕСНУЮ РАСТИТЕЛЬНОСТЬ В ГП «ВОЛЧАНСКОЕ ЛЕСНОЕ ХОЗЯЙСТВО»

Харьковская государственная зооветеринарная академия

С появлением новых охотничьих хозяйств все более актуальными становятся вопросы защиты леса от повреждения копытными. Приводятся данные об особенностях питания диких копытных в охотничьих угодьях ГП «Волчанское лесное хозяйство» и определяются масштабы трофического пресса этих животных на молодняки лесных культур.

К л ю ч е в ы е с л о в а : охотничье хозяйство, дикие копытные, лесные молодняки, питание, кормовая база, оптимальная численность.

E-mail: zoovet.kharkov@gmail.com

Одержано редколегією 19.09.2014